

DEMETER GÁBOR – PÉNZES JÁNOS – PAPP ISTVÁN

A TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEK VÁLTOZÁSA AZ ELMÚLT 100 ÉVBEN A DUNA-MEDENCE TERÜLETÉN – KITEKINTÉS A MAGYAROK LAKTA HATÁRON TÚLI RÉGIÓK GAZDASÁGI FEJLETTSÉGÉNEK VÁLTOZÁSAIRA (1910–2010)

A fejlettség vizsgálatának számos módszere létezik, e megközelítések egyike a jelen tanulmányban is alkalmazott *területi* jellegű egyenlőtlenségek vagy regionális fejlettségi különbségek vizsgálatán alapszik. Ezen belül is számos nézőpont érvényesíthető¹ – e tanulmány azonban nem természetföldrajzi, vagy statisztikai régiók szerinti vagy adminisztratív beosztás alapján különíti el a vizsgált entitásokat,² hanem etnikai-néprajzi alapon elemzi azokat,³ és elsősorban a magyarok lakta, az eredeti gazdasági és államkeretből 100 éve kiszakadt területek gazdasági-társadalmi-demográfiai helyzetének feltárását célozza meg a hozzáférhető statisztikai adatok térképezése segítségével.⁴

A határon túli régiók és a magyarság vizsgálata nem új keletű, hiszen az ezredfordulón már a „Kárpát-medence régiói” sorozat is foglalkozott a témával. E kutatások jó része azonban ~~vagy~~ csak az utóbbi évtizedekre fókuszál.⁵ A legutóbbi komparatív kutatás, melyet a Nemzetstratégiai Kutatóintézet, valamint a HÉTFA Kutatóintézet jegyzett 2019-ben, illetve 2020-ban⁶ is alapvetően a rendszerváltás, illetve a 2010 utáni helyzetre ~~fókuszál~~.⁷ Lőcsei és szerzőtársai megállapítása szerint Erdély 2010 után érzékelhető felzárkózása a térség gazdasági szempontú egységesülése irányába hat, míg Vajdaság csekély növekedése és Kárpátalja válsága a különbségek éleződését eredményezi. Az egyébként igen részletes elemzés sem időbeli kitekintését, sem felbontását tekintve nem törekedett teljességre, s az egyes magyarlakta régiókat külön, az utódállamok többi régiójához hasonlítva elemzi, nem egymással veti össze. Főként GDP-re, jövedelemszintre és működőtökére vonatkozó megállapításai szerint a magyarlakta térségek Ausztrián, Szlovénián, Horvátországon és Ukrajnán belül elmaradottabb területeknek számítanak; míg Románián és Szerbián belül Erdély és Vajdaság teljesítménye átlagosnak mondható, a Felvidék 5 kerülete pedig jóval az átlag fölött teljesít (köszönhetően annak, hogy a kimagasló teljesítményt nyújtó pozsonyi kerület is a magyarlakta kerületek közé sorolódott).

Jelen tanulmány jellegében más, a fejlettség változását történelmi távlatokban, az egykori államterület egészére vonatkozóan próbálja megmutatni 1910–2010 között, fi-

nom felbontású képet adva, még a 2008-as válságból való kilábalás előtti helyzetig. Ezt korábban, ekkora területi kiterjedésben és ilyen léptékben nem kísérelték meg⁸ – Rónai András kíséreltezt pillanatkép rögzítésével az 1930-as évekre.⁹

Hogyan mérhető a fejlettség? A fejlettség mint fogalom relatív, időben változik a tartalma, így egy longue durée vizsgálat esetén akkor sem lenne szükségszerű különböző időpontokban az azonos indikátorkészlet használata, ha arra egyébként lehetőség nyílik. Az eltérő szemlélet (az indikátorok kiválasztásának módszertani azonossága,¹⁰ versus az indikátorok azonossága¹¹) viszont eltérő eredményt adhat. Célszerű tehát elemezni a vizsgálat peremfeltételeit, megvizsgálva a komparativitást nehezítő tényezőket. Az egyik ilyen probléma tehát maga a fejlettséget indikáló mutatók kiválasztása, továbbá a magyarázó változók elkülönítése a fejlettséget tükröző tényezőktől, mely modellalkotást igényel (ez a harmadik szelekciós módszer). Általában egyetlen indikátor a többdimenziós fejlettség megragadására kevés,¹² a sok indikátor választásának pedig módszertani hátulütői vannak (mint az eltérő eloszlás, az adatok hiánya egyes időpontokból, vagy területekről stb.). A komplex indikátorok egy része, mint a GDP, azon túlmenően, hogy számos kritika érheti,¹³ nem is mérhető a múltban – legalábbis tartományszintnél részletesebb megközelítés eddig nem ismeretes a Monarchiáról a 19. század végére.¹⁴ A GDP helyett lehetséges ugyan a HDI alkalmazása – némi módosítással, mint Szilágyi Zsolt kutatásai is mutatják 1910-re és 1941-re vonatkozóan¹⁵ –, akár finom felbontású, településszintű vizsgálatokban, de ez is csak három tényezőt tartalmaz és a mai HDI fogalmát proxykkal közelíti (a GDP helyett a direkt adókat, a várható élettartam helyett a mortalitási rátát, az iskolázottság helyett az alfabetizációs rátát vizsgálva).

A hosszú távú vizsgálat számos problémát vet fel. Az egyik a megváltozott területi keretek miatt eltérő adathozzáférés, a másik a területi lépték kérdése. Az új országkeretek statisztikai hivatalai az ország törvényeihez alkalmazkodva eltérően mérhetik a munkanélküliséget vagy iskolázottságot (az általános iskola nem mindenütt 8 év és nem 6 éves korban kezdődik), ami korrekciókra kényszeríti a feldolgozót. A papíron vagy digitálisan hozzáférhető indikátorok köre eleve nem feltétlenül azonos, vagy pedig nem egyezik a területi léptékük (az egyik országban települési, a másikban járási szinten publikálják az adott változót, noha a közigazgatási struktúra lehetővé tenné a településszintű publikációt is). További nehézség, hogy egyes változók az idők során elveszik relevanciájukat. Az alfabetizáció 1945 utáni térképezése a térségben nem ad nagy területi differenciát. Ilyenkor felmerülhet a kieső tényező helyettesítése, esetünkben pl. az internetes alfabetizáció, ami viszont nem azonos a könnyebben hozzáférhető internetes hozzáféréssel.

Újabb probléma a változás az adminisztratív alapegységek méretében és számában. Romániában, Vajdaságban vagy Kárpátalján a mai statisztikai entitások nem azonosak az 1910-es községi alapokkal, így az adatok jó része nem érhető el a régi egységekre. Ez állapotterképeknél kevésbé problémás, de különbségtérképek így már nem képezhetők – ahhoz ugyanis azonos entitásokra van szükség.

Az utolsó probléma pedig az, hogy mihez mérjük a fejlettséget – az új központhoz, vagy a régihez. Ez ugyanis eltérően minősíthet területeket: Dél-Szlovákia fejlettsége más lesz Szlovákián és a Kárpát-medencén belül. Láthattuk, hogy a közelmúlt publikációi inkább az utódállamok keretei között vizsgálják a területi egyenlőtlenségeket, ez viszont

nemcsak az időbeli komparatív vizsgálatoknál nehezíti az összevetést, de még az adott kor területileg a Kárpát-medence egészére kiterjesztett pillanatképen is téves következtetésekre ad lehetőséget.

Hogyan oldottuk meg a felmerülő problémákat? Az 1910-ben és 2010-ben nem azonos indikátorkészlet indokolható a hozzáférhetőség korlátaival, ekkor viszont igen fontos a módszertani konzisztencia, tehát a szelekció során alkalmazott módszerek azonossága.¹⁶ Mi ezért minden esetben fokomponens-analízissel szűrtük a bemenő változókat korrelációs mátrixuk alapján, elkerülendő egy-egy alaptényező többszörös súllyal való figyelembevételét. Ez viszont a nem normáleoszlású változókat eleve kizárta a vizsgálatból (pl. azokat, ahol sok településen az adott tényező nem létezett – mint pl. a bank). Ezért végül a fejlettségi vizsgálatokat több módszerrel és eltérő változóhalmazzal is teszteltük, a közös perifériák azonosítása érdekében. Ahol értelmezhető volt, ott igyekeztünk az 1910-es és 2010-es bemenő változókat is párhuzamosítani. A statisztikai adatelérés eltérő szintjeit úgy kezeltük, hogy finom felbontású, településszintű adatbázist építettünk, ahol lehetett – aggregálni magasabb hierarchiaszintre ugyanis mindig lehet, fordítva viszont nem működik. A változó területi egységek kérdését úgy oldottuk meg, hogy összehasonlító vizsgálatok esetén 5 x 5 km-es rácsnál fektettünk a területre és ezekre az elemi cellákra (területileg súlyozva) újraszámoltuk az adminisztratív egységek 1910-es és 2010-es indikátorértékeit.¹⁷ Végül pedig, vizsgálatunkban, mely mind a területi, mind időbeli differenciáltság vizsgálatát is megcélozta, a régi területi kereteken belül definiáltuk a fejlett és fejletlen területeket, szemben a mai magyar földrajzi irodalom 1920 utáni országterületre fókuszáló vizsgálataival.

Arra a kérdésre, hogy miért etnikai szempontokat érvényesítünk jelen kutatásban, az a válasz adható, hogy míg az 1780-as vizsgálatok alapján a magyar úrbéresek (a többi réteg és Erdély hiányzik) dominálta települések jellegzetességei általában nem voltak kedvezőbbek a nemzetiségek által lakott településnél (volt, amelyiknél igen, de a németek és szlovákok esetében nem), addig 1910-re a helyzet jelentősen módosult (1–2. táblázat). A magyar anyanyelvűek dominálta települések indikátorai kedvezőbben alakultak, ami felveti annak a kérdését, hogy mi történt 1780–1910 között, illetve, hogy a fejlesztések eleve a magyarlakta területeken összpontosultak-e, vagy a modernizáció hozta magával a magyarosodást is. A török korban virágzó (a hódoltságához képest mindenképpen) Felső-Magyarország 1910-re úgy került a hátrányos térségek közé került, hogy semmilyen vámhatárhoz hasonló rendelkezés, amit a magyar történetírás a 18. századi fejlődés kapcsán bünbaknak tett meg,¹⁸ nem volt.¹⁹ Set Edvi-Illés Aladár atlasza alapján az ipartámogatás jelentős része a majdani Szlovákia területére érkezett,²⁰ tehát regionális politika már létezett és a támogatások sem feltétlenül a magyarlakta területeken jelentkeztek – legalábbis az iparban. Szintén az állami regionális politika kezdeteit jelentő próbálkozásokra utal a sikertelen ruszin akció. A székely akció viszonylagos sikere ugyanakkor ambivalens érzést váltott ki a kortárs kisebbségi értelmiségiekben és az utókor történészeiben egyaránt.²¹ Az is tény, hogy 1910-ben a direkt adóval mérhető állami terhek, elvonások Kárpátalján és a majdani Szlovenszko területén nem voltak magasak, de más a helyzet, ha ezt a települési önerőhöz vagy a kataszteri földjövedelemhez viszonyítjuk. Ugyanez a helyzet a tiszta kataszteri földjövedelem alapuló földadó alapján definiált választójogi cenzussal, mely csak látszólag kedvezett a nemzetiségeknek (ott ui. a szántóföldi jövedelem is alacsonyabb volt).²²

1. táblázat

Kapcsolat a fejlettség, valamint az iparosodottság, a vallás és a nyelvhasználat között a GISTa Hungarorum 1910-es adatsorán²³

Fejlettségi tizedek	Ipari keresők aránya %	Magyarul beszélni tudók aránya, %	Római katolikusok aránya, %	Protestánsok aránya, %	Görög katolikusok és ortodoxok aránya, %
Legalacsonyabb	5,8	3,3	51	8,1	34,9
2.	6,4	9,2	48	13,1	31,7
3.	7	24,2	51,9	12,6	28,7
...	...	...	...	...	...
8.	12,5	65,0	45,7	15,6	26,2
9.	16,5	67,3	47	16,5	21,1
Legmagasabb	34,7	66,9	54,9	13,4	11,2
Országos	17,3	54,6	49,2	14,3	23,8

2. táblázat

A társadalmi-gazdasági indikátorok átlagértékei 1780 körül a településeken domináns nyelvek alapján

Domináns nyelv (település-szám)	Föld-minőség (1= maximum)	Kulturális fejlettség (iskolames-terek és papok gyakorisága, 1=100%)	Teljes jobbágyság aránya 1786, %	Házatlan zsellérek aránya 1786, %	Egy földmű- vesre jutó szőlőterület (kapás)	Egy úrbéres- re jutó szántó (hold)	Gyalog- napra korrigált robot egy földmű- vesre számítva	Egy úrbéresre jutó adó (ft)
Horvát (205)	1,917	0,478	77,222	5,361	0,392	9,201	40,282	2,431
Magyar (2613)	1,856	1,193	72,308	4,827	0,862	11,222	43,597	4,38
Német (418)	2,112	1,184	68,853	8,337	0,659	9,279	34,273	2,905
Oláh (448)	2,181	1,089	55,113	3,303	0,302	3,528	20,763	4,23
Orosz (635)	3	1,052	80,781	4,037	0,066	7,772	33,344	4,493
Orosz-tót (16)	2,125	0,938	87,457	2,412	0	13,49	54,277	5,365
Rác (85)	1,753	1,482	85,402	1,107	0,85	21,593	60,726	3,438
Tót (2249)	1,897	0,719	73,048	5,78	0,335	9,655	38,234	4,756
Vend (18)	1,222	0,111	71,575	1,714	0	7,412	38,856	0
Összes átlaga (7701)	2,016	0,999	72,421	5,126	0,538	9,869	38,77	4,302

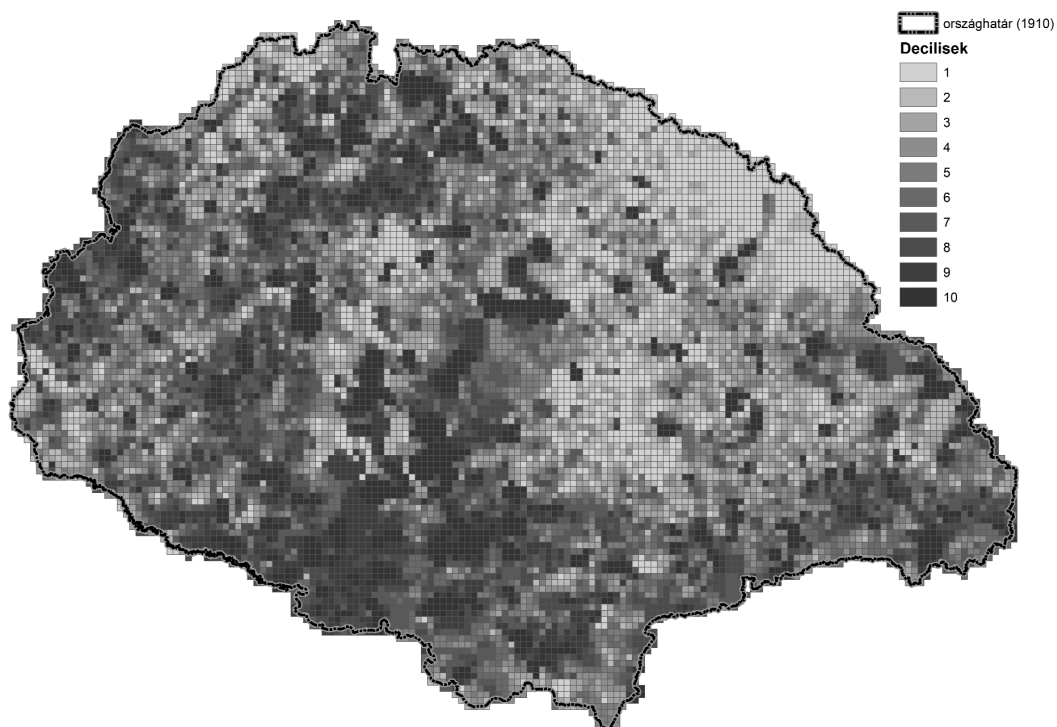
Domináns nyelv (település-szám)	Idegenek aránya a lakosságból (1=100%)	Távollevő kártya aránya a lakosságból (1=100%)	Egy házra jutó családok száma	Telkes jobbágyok arányának változása 1785–1720	Polgárok száma a családokhoz képest	Természetbeni juttatások korrigált kumulált értéke egy úrbéresre	Komplex fejlettségi mutató (az előzőek kombinációja)
Horvát (205)	0,016	0,015	1,198	-0,052	0,024	16,783	-0,193
Magyar (2613)	0,014	0,016	1,275	-0,299	0,013	17,784	0,166
Német (418)	0,015	0,015	1,307	-0,334	0,03	13,685	0,163
Oláh (448)	0,008	0,009	1,147	-0,423	0,002	5,315	0,122
Orosz (635)	0,012	0,011	1,186	-0,14	0,005	10,331	0,145
Orosz-tót (16)	0,02	0,023	1,162	0,571	0,016	23,118	0,064
Rác (85)	0,006	0,007	1,14	0,025	0,007	20,143	0,552
Tót (2249)	0,016	0,023	1,319	-0,27	0,016	14,05	-0,044
Vend (18)	0,003	0,003	1,226	0,168	0,006	8,526	-0,159
Összes átlaga (7701)	0,014	0,017	1,27	-0,268	0,014	14,703	0,089

Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), A 39, A Magyar Kancelláriai Levéltár (1770–1848), 3688/1786 összesítése alapján.

Az 1780–1910 közötti időszakban végbement fejlettségi mintázatbeli változás alapján nyilván releváns annak felvetése is, hogy a Monarchia utódállamai által 1920–2020 között alkalmazott gazdaságpolitikák milyen regionális aspektussal bírtak? Csökkentek-e regionális egyenlőtlenségek akár az új országokon, akár a Kárpát-medencén belül az elmúlt 100 évben, ezzel Trianon egyfajta gazdasági legitimációját adva (amennyiben elfogadjuk, hogy az egyenlőtlenségek csökkenése pozitív dolog), vagy ellenkezőleg, nőttek, alátámasztva a Monarchia, mint egységes gazdasági tér előnyeit taglaló munkát álláspontját?²⁴ Esetleg nem változtak, vagy csak területileg átrendeződtek? Megfigyelhető-e különbség az új többségi nemzetek és a kisebbségi sorba kerültek között – akár volt ennek diszkriminatív alapja, akár nem? (1910-ben a fejletlen területek kialakulása nem feltétlenül tudatos politika eredménye volt, hanem a nonintervenciós liberális gazdaságpolitika sajátossága, ahol egyes régiók nyersanyag és munkaerőforrásként szolgáltak a nemzetgazdaság egészének – kézzel fogható – fejlesztése során, mely hosszú távon lemaradásukhoz vezetett). A kérdés tehát nem az, hogy volt-e fejlődés, és hogy az 2 vagy 3 százalékos évi ütemet mutatott,²⁵ hanem milyen regionális következményekkel járt.

Az 1910-es perifériák jó része (de nem mind, például a Délvidék nem) etnikai alapon is definiálható volt (1. térkép), ami a kor törésvonalait (földkérdés, választójogi kérdés, nyelvkérdés) tovább mélyítette. Feltűnő, hogy alföldi-mezővárosi (és református) közösségek milyen jól szerepelnek a skálán – mely egyébként már 1786-ban is mérhető volt. A majdani Burgenland déli részének fejlettsége nem volt magas sem 1786-ban, sem

1910-ben, míg ma – Kárpát-medencei, nem osztrák viszonylatban – az élmezőnyben van. A periferikus területek elhelyezkedése 1910-ben északon a transzverzális vasúttól északra kezdődött, keleten pedig az Érmelléknél, kísérteties egybeesést mutatva a későbbi határokkal. Ez azt is mutatja, hogy a trianoni határok egy része, nem államhatár formájában, de már korábban is létezett. Az 1. térkép tüzetes vizsgálata pedig arra enged következtetni, hogy a modernizáció (ki)terjedése a magyar nyelv elterjedésével mutatott erőteljes párhuzamot (noha ok-okozati összefüggést a térkép önmagában még nem predikál). Ezt leginkább az 1880-as fejlettségi térkép²⁶ és az 1910-es összevetése bizonyíthatná.

1. térkép

Magyarország komplex fejlettségi térképe 1910-ben 5 x 5 km-es rácshálón ábrázolva a komplex fejlettségi értékeket decilisekbe sorolva (Pénzes J. iparra is érzékeny vizsgálata alapján – lásd 3. táblázat változóit. A sötétebb szín nagyobb fejlettséget jelent)

Vizsgáljuk meg tehát, hogy 2010-ben, az eredeti gazdasági és politikai struktúrák felbomlása óta eltelt 100 év után mi a helyzet. A vizsgálatba bevont változók közül a PCA során történt dimenzióredukció után bent maradt változókat a 3. táblázat tartalmazza, külön kiemelve a két időpontban az egymásnak megfelelő indikátorokat (azok csekély számát). Ezek száma nagyobb is lehetne, ha a legnagyobb közös indikátorhalmaz előállításának módszere mellett döntünk, ugyanis a csatornázottság és az új építés lakások aránya párhuzamba állítható az 1910-es jó minőségű (tégla és kő) lakóházak arányá-

val₂ a vándorlási különbözet, a foglalkoztatottság pedig mindkét időpontra megvan₂ az 1910-es analfabetizmus nagyjából megfeleltethető a 2010-es legfeljebb általános iskolát végzettek arányának (proxy változó)₂ az öregedési index ugyancsak előállítható mindkét évre. De ezek a főkomponens-analízis során vagy egyik, vagy másik évben szelektálásra kerültek, mint egyéb tényezőkkel erős korrelációt mutató indikátorok. A két módszer (a PCA és overlay) eredményének összevetése érdekében azért 2010-re a tágabb indikátorhalmazzal számolt fejlettséget is bemutatjuk (mely tehát tartalmazza a csatornázottságot, öregedési indexet, új építésű lakóházak arányát, foglalkoztatottságot is).

3. táblázat

A komparatív komplex fejlettségi vizsgálatban a PCA után bent maradó indikátorok

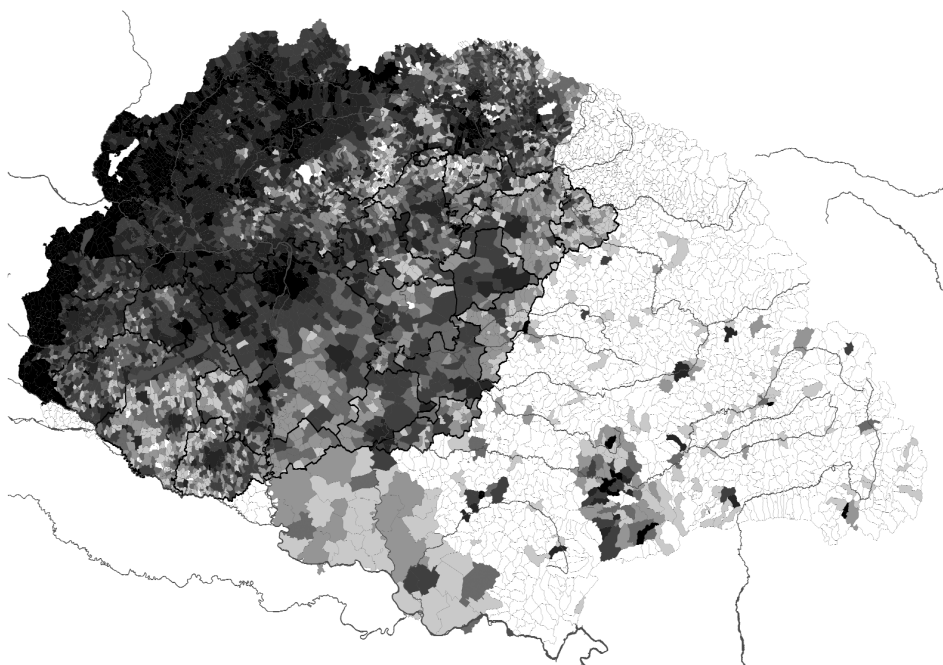
1910	2010
eredetileg 48 változóból kiszűrve	eredetileg 12 változóból szűrve:
csecsemőhalálozás átlaga 1901–1910 között a teljes halálozás arányában, %;	a vándorlási különbözet 2001–2011 közötti átlagos értéke 1000 lakosra vetítve, fő;
100 keresőre jutó eltartott száma 1910-ben, fő;	a halálozások 2001–2011 közötti átlagos értéke 1000 lakosra vetítve;
ipari keresők részesedése a keresők közül 1910-ben, %;	a maximum általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya a 7 éves és idősebb népesség körében, %;
egy lakosra jutó tiszta települési kataszteri jövedelem 1910-ben, korona;	a diplomával rendelkezők aránya a teljes népességen belül, %;
egy lakosra jutó települési bevétel 1908-ban, korona;	regisztrált munkanélküliek aránya a teljes népességen belül, %;
egy lakosra jutó direkt állami adó teher 1909-ben, korona;	egy lakosra jutó bruttó jövedelem 2010-ben, Ft-ra átszámítva
	PCA-ból kiesett, de 1910-es párhuzammal rendelkező 2010-es indikátorok csatornázottság, öregedési index, új építésű lakóházak aránya, foglalkoztatottság

Félkövérrel kiemelve a két vizsgálat közös indikátorai, kurzíválva azok, melyeknek van párhuzama a másik időpontból, de az a vizsgálat során kiesett.

Nézzük meg *egyenként* a változók 2010-es területi mintázatát az általános (*komplex*) kép kirajzolása előtt. Kifejezetten rossz értéket mutatott a szlovákiai és vajdasági és szlovéniai magyarság iskolázottsága (2. térkép) – ami viszont azt is jelenti, hogy látens módon nagyobb az asszimilációs ellenállásuk, hiszen nem kerülnek be, vagy kevés időt töltenek pl. szlovák nyelvű oktatási közegben – más kérdés, hogy ez érvényesülésüket is kedvezőtlenül befolyásolja. Dél-Szlovákiában, a Partiumban és a Vajdaságban az új építésű lakások aránya elenyésző volt Kárpát-medencei viszonylatban, de az utódállamok egyéb területeihez viszonyítva is. A kisebbségben élő magyarok foglalkoztatottsága a Garamtól Kassáig gyenge volt, a Partium egyes területein viszont kifejezetten jó, a Vajdaságban pedig általánosságban is gyenge. Ezzel szemben kiemelkedő volt itt 2010 előtt a munkanélküliség, amit talán csak Dél-Szlovákia tudott felülmúlni. Elvándorlás sújtotta

a Partium északi részét és a Nagyváradtól délre fekvő területeket, Székelyföldet és Gömört. A természetes szaporulat a magyarlakta települések körében viszonylag magas volt a Partiumban, Rimaszécs–Rimaszombat térségében, bár itt ez inkább a romáknak köszönhető. A Szilágyságban a halálzási ráta volt magas, az előrecedés pedig nem annyira sújtotta a határon túli magyarságot, mint a hazait, ez alól csak a vajdasági kivételek. A csatornázottság Dél-Szlovákiában még az erdélyinél is nagyobb lemaradásról tanúskodott 2010-ben, míg a vajdasági értékek majdnem elérték a magyarországi átlagot. A jövedelmi differenciákat tekintve Erdély és Kárpátalja lemaradása evidens, de Dél-Szlovákia értékei is csak ez utóbbi két területhez mérten jók.

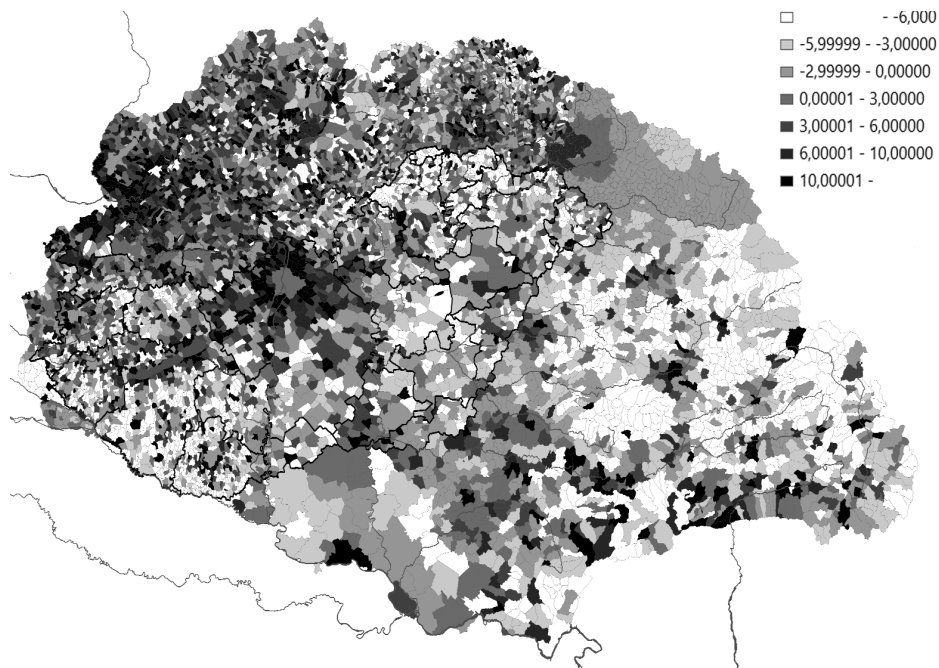

2a. térkép

A jövedelmi differenciák 2010-ben (Horvátországra nincs adat; 1910-ben az állami direkt adó közelíti legjobban a jövedelmeket, a tényleges jövedelmet csak a földművelés esetében mérték települési szinten)

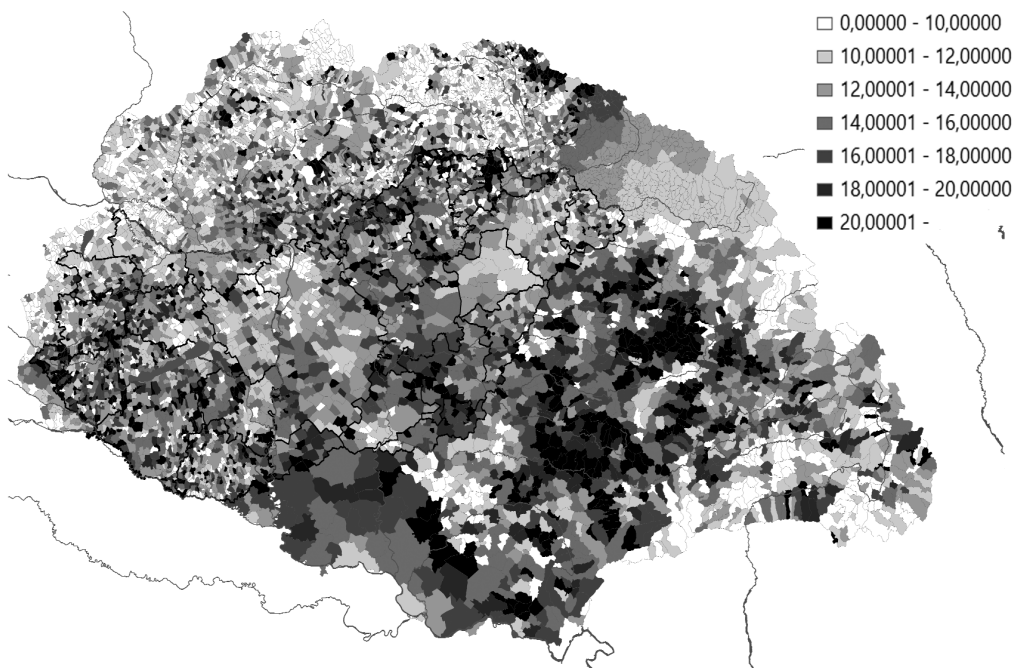

A TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEK VÁLTOZÁSA AZ ELMÚLT 100 ÉVBEN A DUNA-MEDENCE TERÜLETÉN...

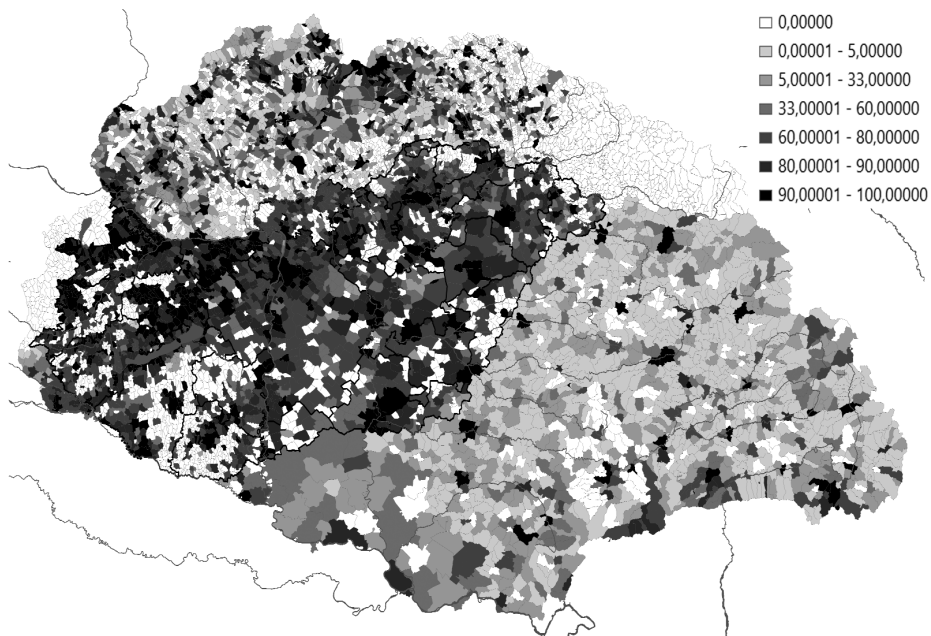
2b. térkép

Vándorlási egyenleg évi rátája 2001–2010 között (ezrelék, 1910-ben szintén elérhető)

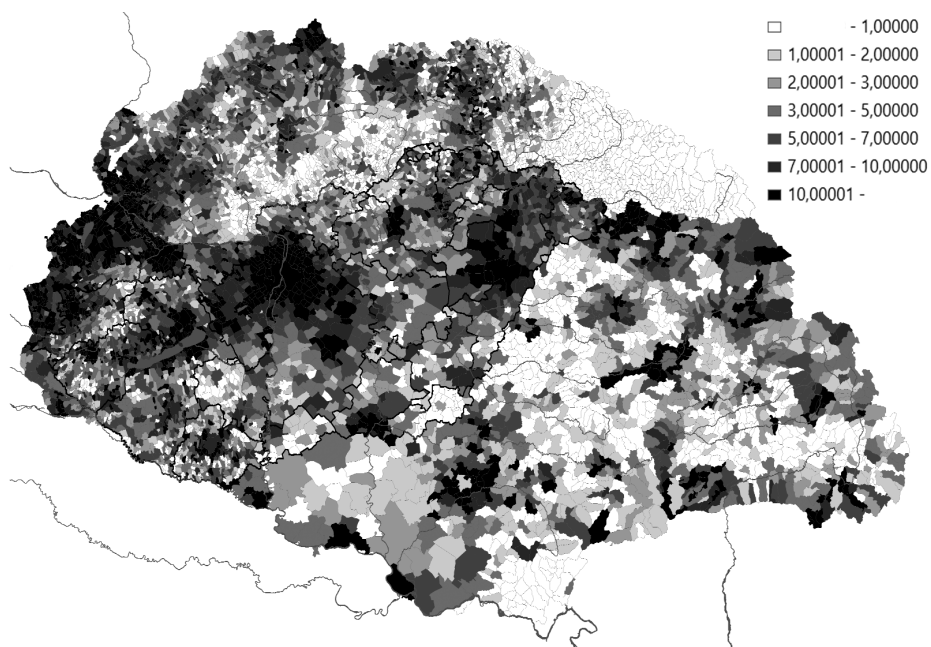
2c. térkép

Halálozási ráta 2001–2010 között évi átlagban (1910-re is elérhető)

2d. térkép

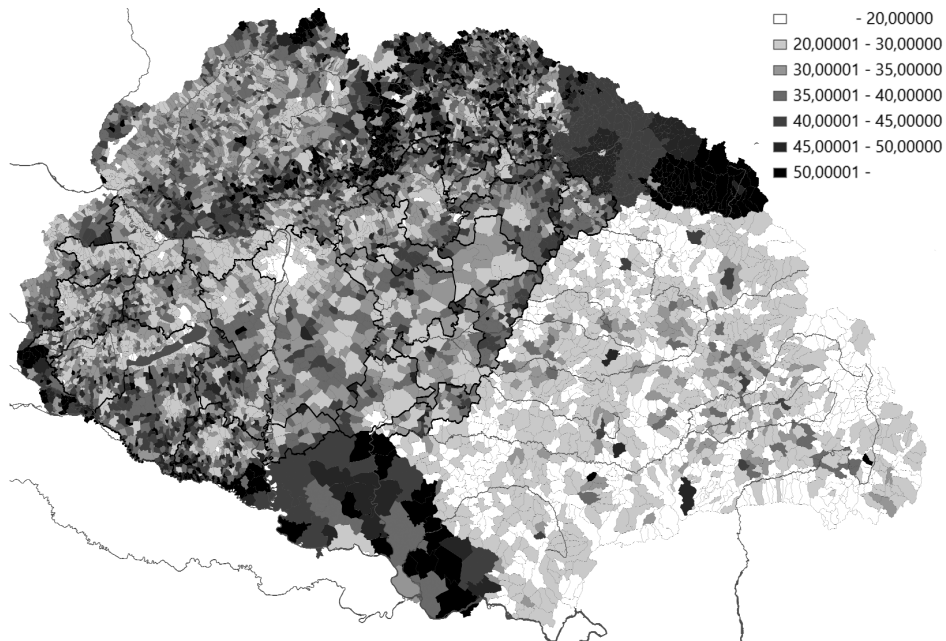
Csatornázottság 2010-ben a háztartások százalékában (Burgenlandra és Kárpátaljára nincs adat; az 1910-es jó minőségű lakóházak proxyja)

2e. térkép

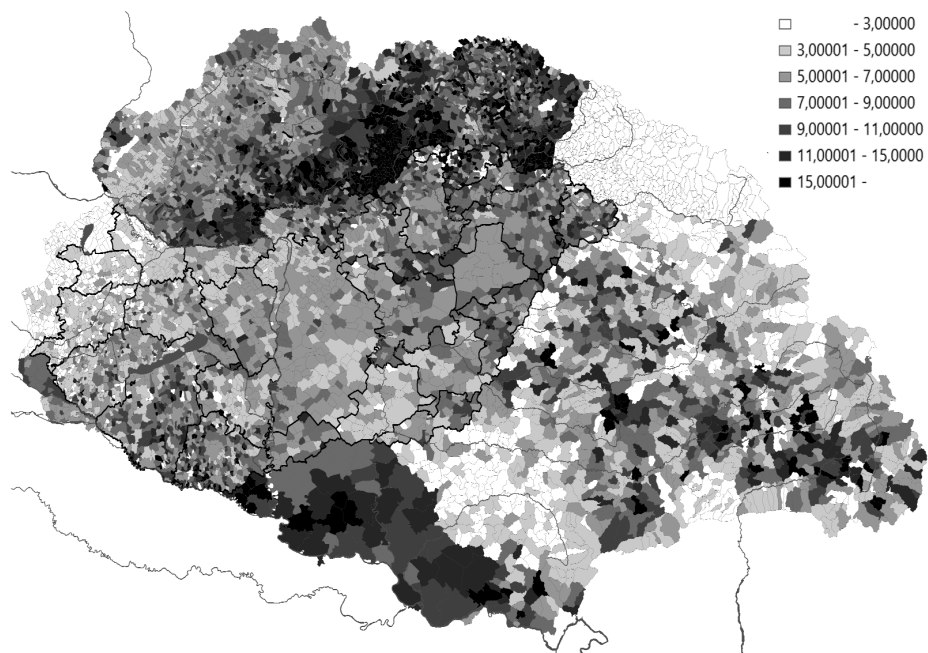
Új építésű lakások aránya 2000–2010 között az összes lakásállomány százalékában (Kárpátalján nincs adat; az 1910-es jó minőségű lakóházak proxyja)

A TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEK VÁLTOZÁSA AZ ELMÚLT 100 ÉVBEN A DUNA-MEDENCE TERÜLETÉN...

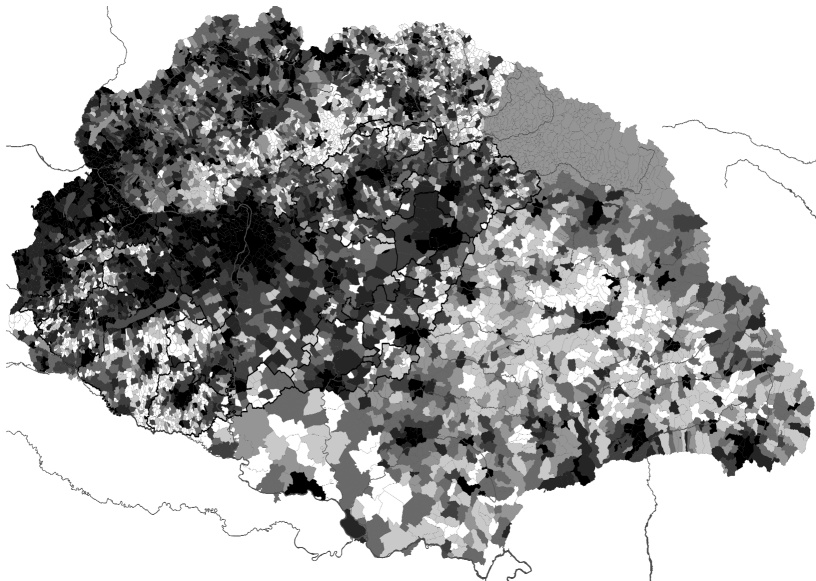
2f. térkép

Legfeljebb általános iskolai végzettségűek aránya a lakosságból 2010-ben (% az 1910-es analfabetizmus proxyja)

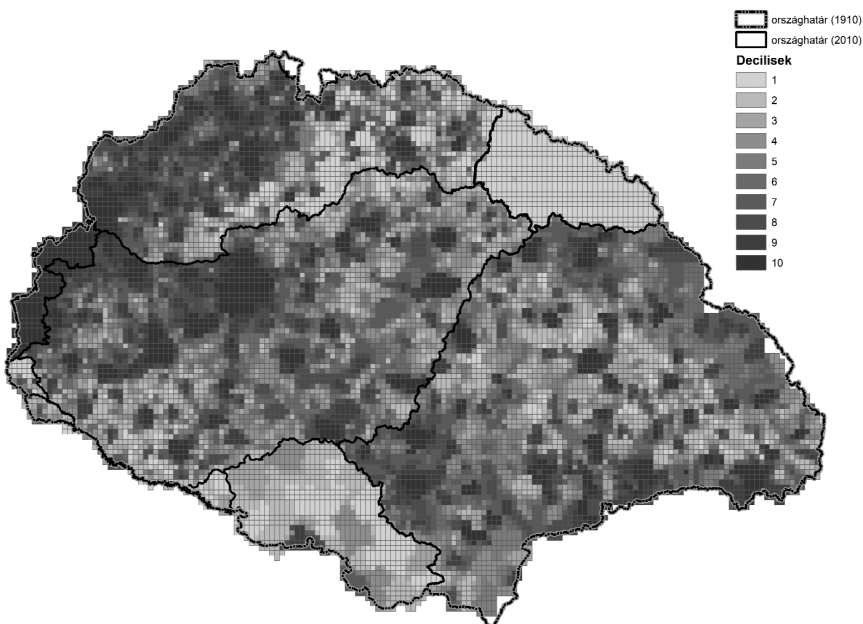
2g. térkép

A munkanélküliek aránya a lakosságból 2010-ben (%)

3. térkép

A fentiek közül az 1910-es változókkal való párhuzamosítás alapján szelektált 10 normalizált indikátor felhasználásával készített komplex fejlettségi kép a Kárpát-medencét használva referenciális egységként (sötétebb = fejlettebb)²⁷

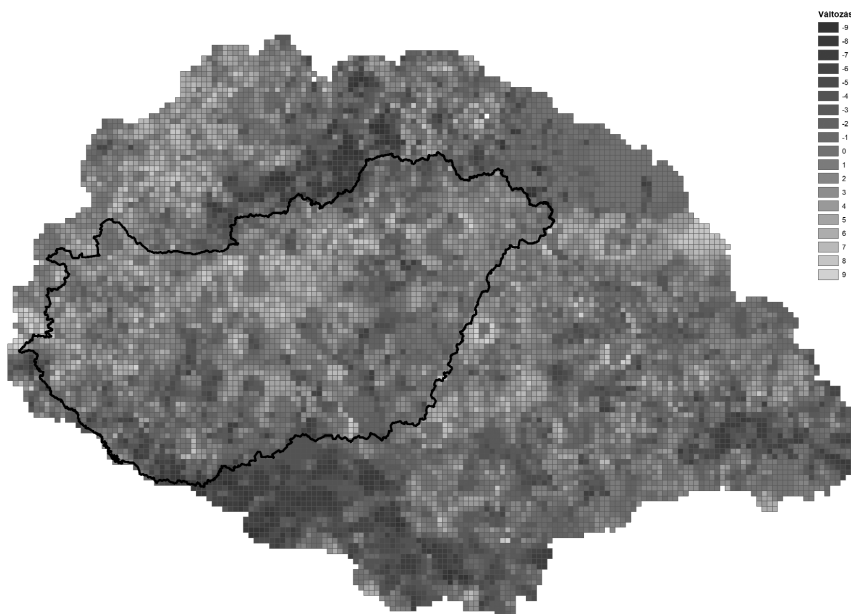

4. térkép

A Kárpát-medence komplex fejlettségi térképe 2010-ben 5 x 5 km-es rácshálón ábrázolva a 12 bemenő változóból PCA-val hatot szelektálva, majd decilisekbe sorolva (sötétebb=fejlettebb)²⁸

Összességében 2010-re a komplex mutató alapján a felvidéki magyarság az elmúlt 100 év egyértelmű vesztesének tekinthető (3. térkép), miként a Délvidék is szerbekkel, magyarokkal, horvátokkal egyetemben. Erdélyben a magyarlakta vidékek ugyancsak nem tartoznak az átlag feletti fejlettségű területek közé. Itt eleve csak a városok és szűk környezetük került a Kárpát-medencei átlag fölé. (Burgenland pedig még a csatornázottsági adatok nélkül is a felső tízezerben található). Jól látható, hogy az eredmények eltérnek a Lőcsei és szerzőtársai által levont következtetésektől főleg a szlovákiai s erdélyi magyarságot tekintve. Az előbbi regionális adatok alapján a határon túli magyar régiók összehasonlításában kedvező helyzetűnek tüntetik fel 2010 után, ami 2010 előtt még bizonyosan nem volt igaz. Az erdélyi magyarság kedvezőbb helyzete a regátához képest (vagy Erdélyen belül) pedig nem túl bizalomgerjesztő, ha a Kárpát-medencét tekintjük referenciális területi egységnek. Ekkor ugyanis a rurális magyarság helyzete olyan rossz, mint a szlovákiaié vagy a kárpátaljaié. (A Regáttól már 1910-ben jóval fejlettebb volt a terület, tehát 2010 után ez nem egy reális komparáció). A Vajdaság magyarságáról Lőcsei et al. által alkotott kép viszont hasonlít az ittenire (ami arra is utal, hogy 2010 után itt sem volt előrelépés).

A 10 és a 6 változó alapján kirajzolódó képet egymás mellé helyezve ugyanazt mutatja a PCA segítségével előállított és rácshálósá konvertált 4. térkép is, mint az iménti térképsorozat állományának fedetésével készült komplex térkép (3. térkép).

5. térkép

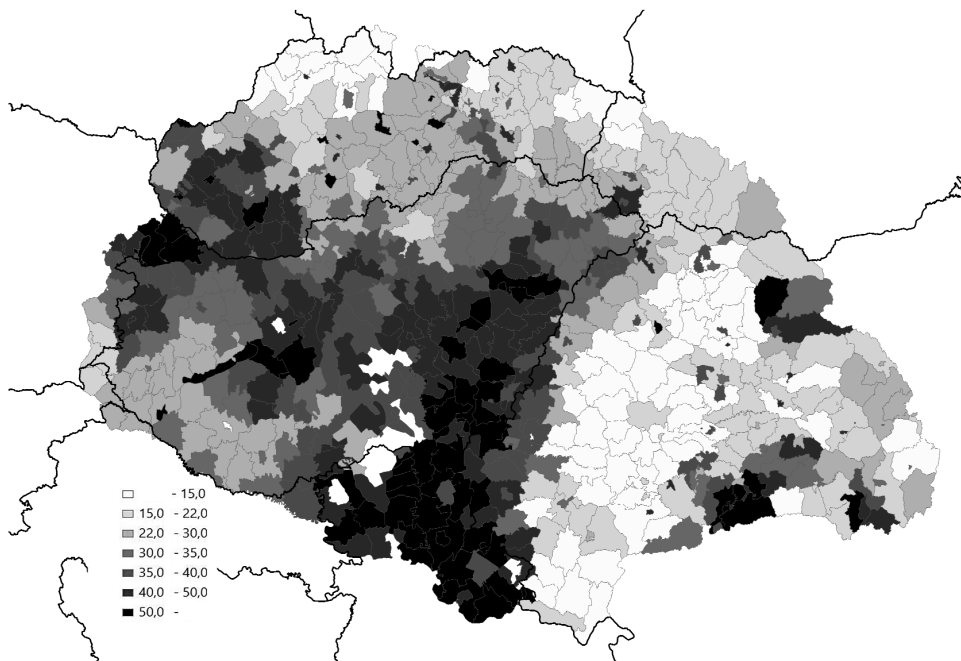
A Kárpát-medence fejlettségének változása 1910–2010 között, decilisekbe sorolva, 5 x 5 km-es rácshálót alkalmazva (minél sötétebb, annál nagyobb a visszaesés)

A 100 éves időtartam két végpontjának összehasonlításához szükség volt a területi-adminisztratív változások kezelésére, mely a rácshálós módszer mellett a fejlettségi

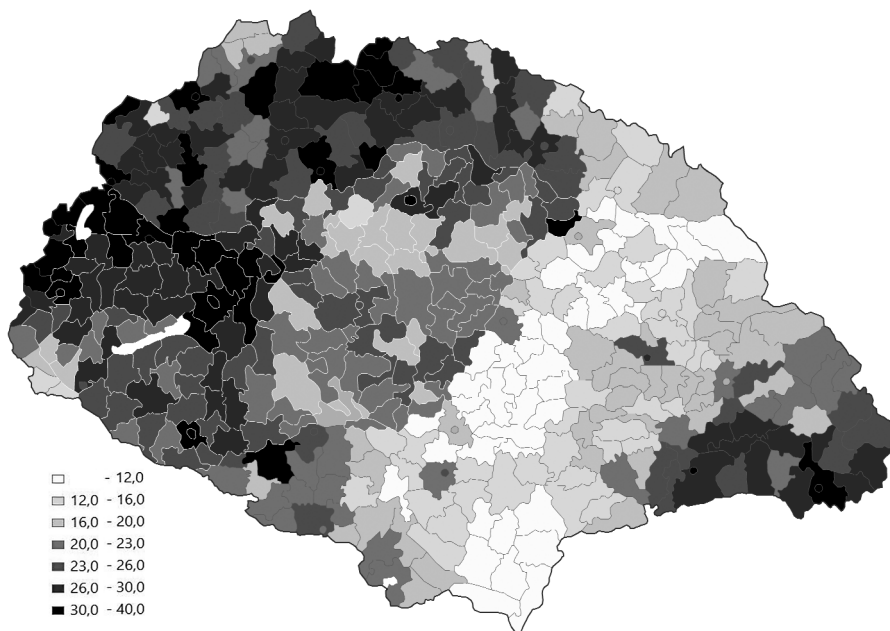
rangsor felállítását, a települések 10%-os decilisekbe való sorolását is szükségessé tette a különbségtérkép előállításához (4. térkép).²⁹

Az 5. térkép (a 2010-es és 1910-es fejlettségi helyzet különbségtérképe) alapján jól látható, hogy jelentős változások, áthelyeződések játszódtak le a periféria mintázatában, sokszor a magyarság rovására, főleg Szlovákiában, Szlovéniában és a Vajdaságban, de Szászföldön is visszaesést látunk. Noha eléggé egyértelmű, hogy a kisebbségek nem jártak jól (a rangsor végére kerültek), ez még nem válaszolja meg a kérdést, hogy összességében nőttek vagy csökkentek a különbségek. Alapvetően az életminőség javulása nem tagadható, de csak a felső és alsó decilisek fejlettségi átlagértékeinek tüzetesebb (pl. a társadalmi olló nyílására utaló hányadosuk) vizsgálata adhat választ arra a kérdésre, hogy csökkent-e az egyenlőtlenség. 1910-ben a települések felső 30% és alsó 30%-ának komplex, normalizált fejlettségi átlagértékének hányadosa 1,6 volt, 2010-ben ugyanez 1,5. Tehát a helyzet ugyan javult a Kárpát-medencében, de ez nem volt átütő erejű. Lényegében a határváltozások nem voltak képesek feloldani a különbségeket, csupán azok területi átrendeződését érték el, a különbségek mélysége hasonló maradt. A városok pedig 2010-ben is csak szűkebb környezetüket tudták kiemelni, kisugárzó hatásuk ugyanúgy pontszerűen lokalizált volt, mint 1910-ben.

6. térkép

A Kárpát-medence fejlettségi viszonyai 1910-ben 10 változó alapján³⁰

7. térkép

A Kárpát-medencei régió fejlettségi differenciáinak elmozdulása 1930-ra Rónai András indikátorai alapján (Rónai 1945)³¹

Ugyanígy kérdés, hogy 1910–2010 között melyik periódusban történt meg a fordulat, mely például Szlovákiában a transzverzális vasút keleti (magyar karakterű), alapvetően fejlett részének visszaesését eredményezte. Két tényező is arra utal, hogy már 1930 táján elkezdődött az átrendeződés, mely Dél-Szlovákia nyugati részét kevésbé érintette. Az egyik a *Magyar Statisztikai Szemle* egyik ábrája,³² mely arról tanúskodott, hogy a csehszlovák önkormányzatiság állítólagos demokratizmusa ellenére a községi önerő igencsak meggyengült Kelet-Szlovákiában, legalábbis a magyar állam ezt a térséget az 1938-ban visszatért területek közül jóval több segélyben részesítette. A másik, a járásszintű fejlettségi térkép mintázatának átrendeződése 1910–1930 között (6–7. térkép). Noha a vizualizált tényezők száma és jellege eltért, de egyértelműen látszik Északnyugat-Szlovákia felemelkedése és a Vajdaság hanyatlása már a két világháború között. Ez utóbbi összefügg a gabonaárak 1929 utáni esésével és a jövedelemhez mért, regionálisan magas adó sem kedvezett. (A magyarországi Alföld helyzetének általános romlása is a gabonakonjunktúra 1929-es végének következményeit jelzi, mely egyébként a HDI járási és települési értékeiben is tetten érhető).³³ A fejlettsége alapján már 1910-ben is átmeneti zónát képviselő Érmellék 1938-ra tovább rontott helyzetén a Kárpát-medence egészét tekintve, míg Dél-Erdély és a Felvidék keleti részének mutatói ekkor egyáltalán nem romlottak, tehát a visszaesést mindkét területen az 1945 utáni periódusra kell tenni.

JEGYZETEK

1. Ilyen aspektus a lakáspiaci egyenlőtlenségek vizsgálata, a munkaerőpiaci és közfoglalkoztatási regionális differenciák feltárása, az elérhetőség és jövedelem kapcsolata és ezek területi mintázatának elemzése, a demográfia és a jövedelem kapcsolata, az iskolázottság mint fejlettséget szintén befolyásoló tényező terü-

- leti különbségei. Lehetséges a periferizáció komplex szemléletű megközelítése deprivációs vagy jóléti index segítségével is.
2. Jó példa a régiók indikátorok hasonlósága alapján történő utólagos kijelölésére: Györi Róbert: *Dunántúl – valóság vagy fikció? A történeti földrajz bizonyítékai*. Limes 20. évf. (2007) 3. sz. 7–22. Nagy Mariann ugyanígy klaszteranalízissel azonosította az eltérő agrárjellegű régiókat. Mariann Nagy: *Regional Structure of the Hungarian Agriculture at the Beginning of the 20th Century*. L'Harmattan, Bp., 2017.
3. Erre a dualizmus kori Magyarországon Katus László tett kísérletet a vármegyék csoportosításával, előzetesen kategorizálva a vármegyéket: László Katus: „Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Grundlagen der Nationalitätenfrage in Ungarn vor dem ersten Weltkrieg”. In: Péter Hanák (Hrsg.): *Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, 1900–1918*. Bp., 1966. 149–216.
4. Ezek időben visszamenve egyre szűkülő köre az ennél hosszabb időtartamra vonatkozó vizsgálatokat megnehezíti, speciális módszereket igényel. Lásd a *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2022-es kötetét*.
5. Lelkes Gábor: *Régiók és gazdaság. Magyarok Szlovákiában*. V. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008. 260.
6. Nemzetstratégiai Kutatóintézet: *A Kárpát-medencei magyarság jelenkori kutatásának társadalmi, gazdasági és területi adatforrásai & A Kárpát-medencei magyarság társadalmi-gazdasági helyzetének felmérése 2018–19. (Jólét kutatás)*. Előzetes kutatási jelentés. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Bp., 2019. 312.
7. Lásd Lőcsei Hajnalka – Farkas György – Kovály Katalin – Tátrai Patrik – Török Ibolya: *Területi növekedési pályák a Kárpát-medencében a 2010-es években: Regionális folyamatok*. Kisebbségi Szemle 2021. 4. sz. 7–41.
8. Mai országhatárokra és járási szintre végzett longue durée vizsgálatot Györi Róbert – Mikle György: *A fejlettség területi különbségeinek változása Magyarországon, 1910–2011*. Tér és társadalom 31. évf. (2017) 3. sz. 144–164.
9. Rónai András: *Közép-Európa Atlasz*. Balatonfüred, 1945. adatait elemzi: Gábor Demeter: *Trends in Regional Inequalities Between 1910 and 1930 in Hungary and the Successor States*. Wschodnioznawstwo vol.14 (2020) 95–115.
10. Ebben az esetben nem feltétlenül lesznek azonosak az eltérő időpontokból származó változók. Viszont PCA használata esetében nem kerül be felesleges változó és túlzott súllyal egyetlen tényező sem kerül be számításra, ám kiesnek a normáeloszlást nem mutató, de egyébként indikatív mutatók).
11. Ebben az esetben az indikátorok ugyan közösek, de egyáltalán nem biztos, hogy minden időpontban relevánsak is. Az alfabetizáció szerepe például a mai fejlettségi vizsgálatokban (legalábbis Európában) irrelevant. Ellenben a nem normáeloszlást mutató indikátorok is használhatók.
12. Gunnar Myrdal: *Economic theory and underdeveloped regions*. Gerald Duckworth & Co., New York, 1963. 163.
13. Dusek Tamás – Kiss János Péter: *A regionális GDP értelmezésének és használatának problémái*. Területi Statisztika 48. évf. (2008) 3. sz. 264–280.
14. David, F. Good: *Revised estimates of GDP per capita in Central and Eastern Europe, 1870–1910. Technical notes and tables*. Unpublished manuscript, 1998. Magyarországra 1910-re településszinten csak az agrárjövödelmek állnak rendelkezésre.
15. Zsolt Szilágyi: *Regional Differences in Development and Quality of Life in Hungary during the First Third of the Twentieth Century*. Hungarian Historical Review vol. 8 (2019) no. 1. 121–152.
16. Péntes János: *Periferikus térségek lehatárolása Magyarországon. Módszertani és területi sajátosságok*. In: Nagy Erika – Nagy Gábor (szerk.): *Polarizáció–Függőség–Krisis – Eltérő térbeli válaszok*. MTA KRTK RKI, Békéscsaba, 2014. 163–175.
17. Papp István – Péntes János – Demeter Gábor: *A közlekedési hálózatok és a komplex területi fejlettség időbeli összehasonlító vizsgálatának nehézségei és egy megoldási lehetősége a történelmi Magyarországon példáján*. Területi Statisztika, 61. évf. (2021) 4. sz. 445–465.
18. Eckhart Ferenc: *A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában*. Bp., 1922.
19. Demeter Gábor: *Estimating Regional Inequalities in the Carpathian Basin – Historical Origins and Recent Outcomes (1880–2010)*. Regional Statistics vol. 10 (2020) no. 1. 23–59.
20. Edvi Illés Aladár – Halász Albert: *Magyarország gazdasági térképeiben*. Bp., 1920. 47. térkép és 61. térkép. (Ez utóbbi azt is bizonyítja, hogy a textilipari fejlesztések jelentős részben nem a tradicionális bányavárosok területén összpontosultak, tehát területileg és szektorálisan is diverz volt az állami támogatás az iparfejlesztésben).
21. Petra Balaton: *The Székely Action (1902–1914). The Example of Regional Economic Development in the Austro-Hungarian Monarchy*. In: Ungarn Jahrbuch, Zeitschrift für Interdisziplinäre Hungarologie vol. 33 (2016–2017) 223–236. és Braun László: *A hegyvidéki akció története 1897–1910 között*. Debrecen, 2017. (publikálatlan PhD-értekezés, Debrecen)

22. Demeter Gábor: *A fejlettség területi mintázata a dualizmus kori Magyarországon: az agrárszférától az adóztatásig*. In: Csikós Gábor – Hegedűs István – Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József (szerk.): *Térségi-társadalmi törésvonalak és a boldogulás útjai*. MTA BTK, Bp., 2019. 7–69.
23. Péntes János: *Fejlettségi különbségek és centrum-periféria viszonyok a történelmi Magyarországon. Összehasonlító módszertani vizsgálat*. In: Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.): *Térségi egyenlőtlenségek nyomában a történelmi Magyarországon*. MTA BTK TTI, Bp.–Debrecen, 2018. 85–117.
24. John Komlos: *The Habsburg Monarchy as a Customs Union: Economic Development in Austria-Hungary in the Nineteenth Century*. 1983; Scott, M. Eddie: *Ami köztudott az igaz is? Bevezetés a klometrikus történetírás gondolkodásmódjába*. Debreceni Disputa. Csokonai Kft., Debrecen, 1996.
25. Eddie és Komlós fent említett munkája mellett lásd még: Katus László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2012.
26. Készülőfélben.
27. A vándorlási különbözet 2001–2011 közötti átlagos értéke 1000 lakosra vetítve, fe; a halálozások 2001–2011 közötti átlagos értéke 1000 lakosra vetítve, a maximum általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya a 7 éves és idősebb népesség körében, %; a diplomával rendelkezők aránya a teljes népességen belül, %; regisztrált munkanélküliek aránya a teljes népességen belül, %; egy lakosra jutó bruttó jövedelem 2010-ben, Ft-ra átszámítva; csatornázottság az összes ház arányában, öregedési index, új építésű lakóházak aránya az összes lakásállományból, foglalkoztatottság a lakossághoz mérve 2010-ben.
28. Tehát a Péntes-féle 2010-es TFI 1910-es alkalmazásáról van szó, lásd a 3. táblázat indikátorait.
29. Ennek módszertanára lásd Papp István – Péntes János – Demeter Gábor: i. m. A közlekedési hálózatok
30. Alfabetizáció, halálozási ráta, népességnövekedés, migrációs ráta, nem agrárkeresők aránya, orvosi kezelést kapott halottak aránya, napszámra kényyszerülő kisbirtokosok aránya, egy főre jutó direkt adó, földjövedelem/fő, települési vagyon/fő
31. Az azonos színek az 1910-essel azonos fejlettségi viszonyokra utalnak (Indikátorok: agrárnépsűrűség-, ipari keresők aránya +, halálozási ráta -, népességnövekedés +, analfabetizmus -, szántók hozama +, rétek jövedelme +, hivatalnokok és szabadfoglalkozásúak +)
32. Magyar Statisztikai Szemle (1943) 115. (térkép)
33. Szilágyi Zsolt: i. m. Regional Differences